

# E-SAK KA OU DECLARATION

*Naaramid daytoy a deklarasion iti Asia Regional Conference iti karbengan dagiti nainsigudan nga umili, Biodibersidad, ken pangbalbaliw ti klima, a naangay idi Nobiembre maika-5 inggana maika-8, iti tawen 2023 idia Krabi, Thailand*

***“Ti biag ken daga ket agpada. Datayo ket agpada iti daga. Nagapu tayo iti daga. Agsubli tayo iti daga. Saan tayo makita ti panagtagikua tayo iti daga, gaputa, ti agpayso, kukua datayo ti daga. Nu maawatan tayo daytoy, ammo tayo nu kasano ti agibingay ken agited. Ngem nu saan tayo a maawatan, maspul ilaban tayo ken alaen tayo ti daga ket santo tayo mabalin a tagikuaen.”***

***– =Joni Odochao, Panglakayen ti Karen***

Ti Asia ket maysa a rehion. a naaddaan nangato a biolohikal ken kultural a kinadumaduma. A nu sadinno a datayo, a kas nainsigudan wenno agtutubo, ket addaan napateg nga akem iti panagpreserba ken panangtarawidwid iti daga tayo, teritorio, danum ken rekurso. Nupay kasta, sangsanguen tayo met ti adu a karit ken pangta manipud iti pangbalbaliw ti klima, pannakapukan dagiti kabakiran, pannakadadael ti daga, pannakalabsing ti karbengan a kas tao, ken ti makunkuna a panagdur-as. Isu gapuna, nasken a suportaran, bigbigen, ken raemen dagiti gubierno dagiti pagalagadan, ar-aramiden, daga, teritorio, danum, ken dagiti gameng tayo.

Iwanwan ti sirib dagiti kapuonan ken panglakayen tayo, a nangidepensa iti daga, teritorio, danum ken gameng tayo sipud pay idi un-unana;

Makumikom a mangtungpal wenno kinalaing iti akem tayo kas mayordomo ti daga, teritorio, danum, nakaparsuaan, ken kultural a tawid tayo;

Panagtignay babaen ti tarigagay nga agtultuloy a mangitandudo kadagiti kinapateg dagiti nainsigudan wenno katutubo nainsigudan a panagkaykaysa ti komunidad, panangaywan, ken panagbibinningay, kadagiti masakbayan a kaputotan ken ti nalawlaw a komunidad;

Gapu iti buteng iti napartak a pannakapukaw ti biodibersidad, saan a malapdan a panagbara ti globo, ken nasaknap a polusion, nga amin dagitoy ket mangpababa iti kalidad ti biag tayo ken mamagpeggad kadagiti kultura tayo, a mangitunda iti nakakalkaldaang a masakbayan dagiti agdama ken masanguanan a kaputotan, ken ti planeta mismo ken biag ditoy a lubong;

## ***E-sak Ka Ou Declaration***

Ti E-sak Ka Ou ket maysa a termino nga inus-usar dagiti Nainsigudan nga umili ti Urak Lawoi a ti kaipapanan na ket ti lugar a damo a nagnaedan dagiti kapuonan da idia Isla ti Lanta, Probinsia ti Krabi, Tailandia. Ti kayat na a sawen ket asang ti Manta ray.(



Sipupuot a dagiti krisis ti biodibersidad, klima, ken polusion ket nairamut kadagiti saan a nainkalintegangan a sosio-ekonomiko ken politikal nga estruktura ken relasion a manglabsing kadagiti karbengan ti tao ken nainsigudan nga umili, a rumbeng a sungsubangan dagiti nangaramid ken ti addaan iti pagrebbengan;

Panang-iparingaring a maikari tayo kadagiti kolektibo a karbengan tayo kas nailanad iti UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), a masapul a bigbigen ken raemen ti amin a gobierno dagiti legal ken polisia a tantan-awen. Saan a maipalubos dagiti gandat dagiti gobierno a mangpabassit kadagiti karbengan dagiti nainsigudan nga umili (wenna katutubo) babaen kadagiti generalisasion ken dadduma pay a terminolohia a mangballikug iti kinasiasinno ken legal a karbengan tayo;

Ti panangpasingked a ti aktibo a pannakipaset dagiti nainsigudan nga umili (wenna katutubo) kadagiti amin a mainaig a proseso ti panagaramid iti patakaran ken panag-desision ket napateg para iti pannakagun-od ti sirmata ken panggep ti panagbiag nga a sangsangkamaysa ken pagimbagan dagiti tattao ken nakaparsuaan;

Dakami, dagiti 47 a delegasyon para iti Asia Regional Conference on Indigenous Peoples' Rights, Biodiversity, ang Climate Change, a naisayangkat idi maika-5 inggana maika-8 ti Nobyembre tawen 2023 idia Krabi, Thailand a mang-irepresentar kadagiti 32 nga nainsigudan nga umili kadagiti komunidad, kababaihan, kabataan, dagiti tattao nga addaan depekto na ken dagiti organisasion ti panagdur-as manipud iti 11 a pagilian, inleppas da ti komperensia babaen ti panagipatalged kadagiti karbengan tayo ken ti awag para kadagiti salaknib tapno masakniban dagitoy a karbengan, kas naibaga iti Declarasion ti UN maipapan iti Karbengan dagiti nainsigudan nga umili wenna katutubo (UNDRIP).

Iyabante mi itan daytoy a Deklarasion ti komperensia kas maysa nga statement ti kolektibo a takder tayo kas nainsigudan nga umili nga agturong iti panagsapul kadagiti pagtitinnulongan a solusyon kadagiti naganat(urgent a pakaseknan ken isyu a sangsanguen tayo ken ti intero a sangalubungan.

## **Kinapateg ken Kinaganat dagiti Sangalubongan a Panagkumit ken Intero a kagimongan a Panag-asidegan**

Ti kinaganat a mangtaming iti biodibersidad ken krisis ti klima ken nabatad unay ken marikna iti inaldaw kadagiti komunidad tayo, a mang-apektar iti kultura tayo, wagas ti panagbiag, ken nainsigudan a kaamuan iti amin nga ekosistema ken rehion ti lubong. Ti panagbalbaliw ti klima ken pannakapukaw ti biodibersidad ken banag ti biag wenna ipapatay para iti adu kadaytoy; ti natauan a kalintegangan tayo iti biag ken iti nadalus, nasalun-at, ken mataginayon nga aglawlaw, ket kasla taya. Daytoy a kinaganat ket nalawag pay unay a naibaga babaen dagiti proseso ti Nagkaykaysa a Pagpagilian, a mairaman ti Kombensyon iti Biolohikal a Panagduduma (CBD) ken ti Balangkas a kombensyon iti panagbalbaliw ti Klima (UNFCC).



Daytoy a proseso ken mangaw-awag iti Transformative change, a mangitag-ay a ti negosio a kas iti gagangay ket saanen a pagpilian. Awagan da pay ti sibubukel a gobierno ken sibubukel a kagimongan a pamay-an, a naganat unay iti nasional ken sub-nasional a lebel.

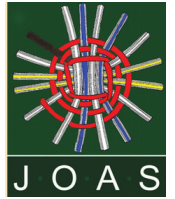
Bigbigaen ken siaawat mi nga umad-adu ti nabigbig ken mararaem dagiti kontribusion, kalintegan, pannakaammo, ken pateg mi kadagiti sangalubungan a proseso, ngem maseknan kami unay a saan maiparangarang daytoy kadagiti nailian a proseso, linteg ken balangkas ti patakaran. Iti adu a pagilian dagiti nailian a linteg ket maikontra kadagiti internasional a linteg ken pagalagadan, kas iti UNDRIP, ti Konbension iti pannakaikkat ti amin a kita ti Diskriminasion Maibusor kadagiti babbai(CEDAW). Sapasap a Rekomendasion No. 39, ti UNCBD Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework (KMGBF), ken ti katulagan ti Paris maipapan iti panagbalbaliw ti klima.

### **Ti Pannakipaset kadagiti Nailian nga Estrategia ken Plano ti Panagtignay ti Biodibersidad (NBSAP) ken Nailian a Naikeddeng a Kontribusion(NDCs)**

Tapno ma-operationalize ti whole-of-society nga addang, awagan mi ti gobierno a siguraduen ti naan-anay ken epektibo a pannakipaset dagiti Nainsigudan nga Umili wenno katutubo, agraman dagiti babbai a katutubo, agtutubo wenno kabataan ken tattao nga addaan iti depekto iti panagaramid iti decision maipapan iti biodibersidad ken panagbalbaliw ti klima.

Nangnangruna a napateg daytoy iti pannakapataud wenno pannakarepaso ken pannakapabaro dagiti National Biodiversity Strategies and Action Plans (NBSAPs) tapno maitunos dagitoy iti Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework (KMGBF) ken dagiti Nationally Determined Contributions (NDCs) babaen ti pannakaipasdek ti dedikado nga espasio para kadagiti nainsigudan nga umili wenno katutubo. Dagiti epektibo a mekanismo ti pannakipaset iti amin a tukad dagitoy a paroseso ket masapul a naganat a maipasdek iti nasional ken sub-nasional a tukad, wenno mapapigsa no sadinno nga agraraira daytoyen.

Saan koma a maipamaysa laeng dagiti NBSAP ken NDC iti top-down a konserbasion. Mitigasion iti klima ken panag-adaptar nga addang nga awan ti Free, Prior, informed Consent(FPIC) a sigud a mang-epekto kadatayo ken manglabsing kadagiti karbengan tayo. Rumbeng a maibatay dagiti NBSAP ken NDC iti wagas a naibatay iti karbengan ti tao, agraman ti napigsa a puntiria tapno maisigurado dagiti kolektibo a karbengan tayo iti panagtagikua ken tapno masigurado ti Libre.



Adivasi Mahila Mahasangh  
आदिवासी महिला महासंघ  
Chhattisgarh India

Nasakbay ken Naipakaammo a Pammalubos(FPIC)para iti amin a biodibersidad ken klima nga aramid kadagiti daga tayo, teritorio, danum, ken dagiti rekurso. Masapul a bigbigen da ken awaten da dagiti kontribusion, pateg, aramid, ken panangmatmat tayo iti konserbasion, natalged a pannakausar ken pannakaisubli ti nakaparsuaan, ken panangpabassit ken panangadaptar iti klima.

## **Ti kinapateg ti nainsigudan wenno katutubo a pannakaammo iti panagbabaliw ti Klima ken panagpreserba ti Biodibersidad**

Holistiko ti pannakaammo tayo ken makitana ti panagsisilpo ti lubong a pagbibigian tayo. Daytoy ti nakaibatayan ti pagimbagan ken kultural a kinaandar ti komunidad tayo ken mangtaginayon iti nasayaat a relasion kadagiti ‘di makita kas nayebkas kadagiti espirtualidad tayo, kasta met kadagiti nasalun-at nga ekosistema ken aglawlaw. Agtultuloy ti panagpataud, panangtaraken, ken panangyakar iti nagbaetan dagiti kaputotan ti pannakaammo tayo ken napateg unay para iti pagimbagan tayo ken pannakaisubli ti kinatimbeng ti ekolohia ken aglawlaw ken biag iti planeta a mismo. Ti pannakaammo tayo ket kolektibo nga iggem dagiti panglakayen, babbai, kabataan (wenno agtutubo)ken ubbing para iti sapaap a pagimbagan ti komunidad ken intersectional equity.

Nupay kasta, bumabassit ti pannakaammo tayo gapu kadagiti makinruar a banag kas iti pannakadadael dagiti sistema ti edukasion tayo ken ti pannakapababa ken pannakadadael ti kultura ken panangmatmat tayo iti lubong.

Awagan mi dagiti duty-bearers ken ti komunidad ti sangalubungan a bigbigen da ti holistiko a kinato dagiti sistema ti pannakaammo mi ken ti kangrunaan nga akem da iti pananggun-od kadagiti target ken panggep ti UNCBD ken UNFCCC, partikular kadagiti National Adaptation Plans (NAPs), NBSAPs and NDCs.

Ikagumaantayo a mapabiag manen ti pannakaammo ken aramid tayo babaen ti dokumentasion ken pannakaiwaras dagiti nasayaat nga aramid, ken dagiti ebidensia a napataud manipud iti daytoy ket mangipalubos kadatayo a mangitandudo iti sistema ti pannakaammo tayo kadagiti nailian ken balangkas ti panagdur-as ti patakaran. Tapno maragpat tayo daytoy, masapul nga adda naan-anay ti pannakaited dagiti rekurso kadagiti nainsigudan nga umili wenno katutubo nga addaan iti direkta a pondo kadagiti organisasion ken komunidad tayo.



## **Panangbigbig kadagiti Karbengan dagiti Nainsigudan nga Umili wenno Katutubo iti Konserbasion**

Panggep ti Target 3 ti KMGBF a siguraduen nga inton tawen 2030, 'di kumurang a trenta porsiento (30%) kadagiti daga, teritorio, danum, ken lugar ti taaw ket epektibo a mapreserba ken maimanehar babaen kadagiti sistema dagiti nasalakniban a lugar ken dadduma pay a wagas, a mangbigbig kadagiti teritorio dagiti nainsigudan nga umili wenno katutubo. Nupay kasta, dagiti linteg ti Estado ken dagiti balbalay ti patakaran kadagiti nasalakniban a lugar, nu sadinno a ti konserbasion ket nangitultuloy kadagiti kolonial a tawid ken wagas ti panangsarikedked iti konserbasion, a saan a mangbigbig kadagiti nainsigudan nga umili wenno Katutubo nga aramid ti konserbasion wenno ti kolektibo a panagtagikua iti daga, teritorio, danum, ken rekursu. Daytoy a wagas ket ad-adda a manglabsing kadagiti karbengan tayo, mangikkat kadagiti komunidad tayo, mangpadakes wenno mangkriminal kadagiti manangidepensa iti karbengan dagiti Nainsigudan nga umili wenno Katutubo, mangpataud kadagiti panagsusupiat, ken mapaay a manggun-od kadagiti positibo a resulta ti biodibersidad.

Awagan mi ti akem dagiti gobierno, NGO ti konserbasion, ken dagiti mainaig nga institusion a mangreporma kadagiti balangkas ti linteg ken patakaran ti konserbasion da, ken mangrebisar kadagiti estratehiko a plano da babaen ti panangbigbig da kadagiti teritorio dagiti nainsigudan nga umili wenno katutubo a kas maikatlo a dalan a naiduma kadagiti masalsalakniban a lugar ken dadduma pay nga epektibo a wagas ti konserbasion a naibatay iti lugar (OECMs) iti panangragpat iti Target 3. Masapul a mapasardeng dagiti gobierno, pinansial nga institusion, ken negosio ti diskriminatorio nga estereotipo, kriminalisasion, ken panangpapatay kadagiti nainsigudan nga umili wenno katutubo ken siguraduen da nga awan ti malabsing a karbengan ti tao iti pannakaipatungpal dagiti programa, proyekto, ken aktibidad a mangsalaknib iti panagbalbaliw ti klima ken biodibersidad. Rumbeng a suportaran da dagiti nainsigudan wenno Katutubo a wagas tayo a mangkonserba kadagiti teritorio tayo ken sustenable a pannakausar dagiti rekursu.

## **Dagiti Merkado ti Karbon ken dagiti Pautang ti Biodibersidad**

Aniaman a proyekto wenno programa ti panagutang iti karbon ken biodibersidad kadagiti daga, teritorio ken danum tayo ket saan a mabalina mapasamak no awan ti Libre, Nasakbay, ken Naipakaammo a Pammalubos (FPIC)tayo.



PEREMPUAN AMAN

Kasapuln mi ti naan-anay nga impormasion ken kinalawag maipapan kadagitoy a merkado, no kasano a mainaig ken nu anya epekto dagitoy kadagiti kaugalian nga institusion ken kosmolohia tayo, ken no ania ti ipasimudaag da para kadagiti karbengan tayo kadagiti daga, teritorio, danum, rekurso, ken kultural a kinatarnaw. Masapul a maaramid dagiti makipaset a panangtingiting iti epekto ti kultura, aglawlaw, ken karbengan ti tao babaen ti naan-anay a pannakipaset dagiti nainsigudan nga umili wenno Katutubo tapno makaaramid tayo kadagiti nasayaat ti pannakaammona a pangngeddeng a sangsangkamaysa ken makanegosio tayo kadagiti patas, ken patas nga urnos a panagbibinninglay iti benepisio.

Dagiti merkado ti karbon ken biodibersidad ket mabalin a maysa a pakasingaan manipud iti kangrunaan a panggep a mangkissay unay kadagiti panagibuyat ti karbon a gapuanan dagiti mangmulit ken aktor nga addaan iti historikal a pagrebbengan a mangpataud iti panagbalbaliw ti klima.

Saan a ti panagbalbaliw kadagiti konsepto ti pudno a solusion; ti pannakakissay dagiti greenhouse gases (GHGs) iti gubuayan ti tulbek. Dagiti mekanismo ken pagalagadan nga iturturong ti komunidad ket nasken tapno umakar iti labes dagitoy a merkado ti karbon ken biodibersidad, a naibatay iti pannakailako ti nakaparsuaan.

### **Akem dagiti Nainsigudan nga Umili wenno Katutubo iti Panagplano, Panagpatungpal, Panagmonitor ken Panagreport**

Kalikaguman mi a siguraduen dagiti gobierno ken mainaig nga aktor ti naan-anay, epektibo ken patas a pannakipaset, pannakipaset dagiti nainsigudan nga umili wenno Katutubo, agraman dagiti nainsigudan a katutubo a babbai, agtutubo wenno kabataan, ken tattao nga addaan iti depekto, iti panagplano, panangipatungpal, panangmonitor ken panangireport iti biodiversity ken panagbalbaliw ti klima, agraman babaen ti pannakapataud ti nabingbingay wenno panagbibinninglay a datos iti amin a tukad.

Masapul nga iraman dagiti gobierno dagiti mekanismo ti suporta (kas iti teknikal ken pinansial a suporta) iti panagplano da iti aniaman nga aktibidad ti klima ken biodibersidad. Masapul a maipatungpal dagiti programa ken pondo nga addaan kadagiti mekanismo ti panangsalaknib, kas iti Libre, Nasakbay, ken Naipakaammo a Pammalubos (FPIC) dagiti Nainsigudan nga Umili wenno Katutubo, a maitunos iti UNDRIP.



Masapul met a bigbigen ken suportaran dagiti gobierno, agraman babaen ti direkta a pondo, dagiti kontribusion ti Community-Based Monitoring and Information Systems (CBMIS) iti biodibersidad ken panagbalbaliw ti klima iti amin a lebel, partikular iti lokal a lebel ken kadagiti nasional a report, a bigbigen dagiti kontribusion iti pannakaammo iti sistema, indikador ken ramit, agraman dagiti sientipiko ken teknolohikal a panagbalbaliw.

## **Pannakalugi ken Pannakadadael**

Dagiti Nainsigudan nga Umili wenno Katutubo a Tattao ket makapadas da ti nakaro nga ekonomiko ken saan nga ekonomiko a pannakapukaw ken pannakadadael gapu ti panagbalbaliw ti klima, bayat a bassit laeng ti kontribusion da iti panagbara ti lubong ken pannakapukaw ti biodibersidad.

Masapul a siguraduen dagiti gobierno a ti Loss and Damage Fund ket addaan iti bukodna nga Indigenous Peoples Policy, Indigenous Peoples Advisory Group, ken dagiti pannakabagi ti Indigenous Peoples iti bagi a mangaramid iti desision ti naisingasing nga estruktura ti panagturay ti pondo. Maysa pay, dagiti prinsipio ken pagalagadan ti karbengan ti tao ket masapul nga adda iti puso dagiti mekanismo ti Loss and Damage Fund ken ti pannakaipatungpal na. Maysa pay, ti saan nga ekonomiko a pannakapukaw ken pannakadadael dagiti Nainsigudan nga Umili wenno Katutubo ket masapul a paset ti pondo Ti Lugi ken Pannakadadael ken rumbeng a depinaren a mismo dagiti Katutubo.

## **Panangpabileg ti Kapasidad dagiti Nainsigudan nga umili wenno Katutubo, Dagiti saan nga nainsigudan nga umili (NON-IPs) nga Aktor, ken dagiti Entidad ti Estado**

Napateg ti pannakapabileg ti kapasidad dagiti Katutubo, nangruna dagiti Katutubo a babbai wenno kababaihan, agtutubo, ken addaan iti depekto tapno mapalubosan ti pannakipaset tayo kadagiti proseso ti UNCBD ken UNFCCC. Nasken pay a maipangato ti kapasidad dagiti Partido ken dadduma pay a mainaig a maseknan tapno addaan kaipapanan a makilangen kadagiti Nainsigudan nga Umili wenno Katutubo, ken agsapul iti FPIC manipud kadagiti maseknan a komunidad iti pannakaipatungpal dagiti amin nga aramid iti klima ken biodibersidad.

## **Pinansia ken panagtignay ti rekursu**

Ti Daga, teritorio, danum, ken rekursu dagiti Nainsigudan nga Umili wenno Katutubo a mangsangaili iti dakkel a paset ti nabati a biodibersidad iti lubong, ken dakkel ti maitulongda kadagiti panggep ti UNCBD ken UNFCCC.



Iti laksiid a ti nainsigudan nga umili wenno katutubo ti kabassitan a kontribusion iti panagbara ti globo ken pannakapukaw ti biodibersidad, datayo ti kangrunaan ken kaaduan a naapektaran ken mailaksiid kadagiti rekurso a kasapulan tapno mataming ti krisis ti klima ken biodibersidad.

Ti wagas a naibatay iti karbengan ti tao ket masapul a mangiwanwan iti panagpuonan ken panagtignay ti aniaman a pinansia iti daga dagiti Nainsigudan nga Umili wenno Katutubo, teritorio ken danum a naan-anay a mangtungpal iti UNDRIP, a mangipasigurado iti panagtagikua, panangidaulo, bukod a panangikeddeng, ken panagturay iti bagitayo.

Dagiti Mekanismo ti Pinansia iti sidong ti Global Biodiversity Framework Fund (GBFF), Green Climate Fund (GCF), ken Loss and Damage Fund, ken dadduma pay, ket masapul nga addaan kadagiti naidedikar a pasilidad nga addaan kadagiti dedikado a programa ti trabaho para kadagiti Katutubo, agraman dagiti Katutubo a babbai, agtutubo wenno kabataan ken tattao nga addaan iti depekto. Kalikaguman ken awagan mi dagiti pagilian, nangruna dagiti narang-ay a pagilian, a mangipaay iti madanon (accessible), ambisioso, ken mapagtalkan a pinansial manipud kadagiti publiko a gubuayan a direkta kadagiti Nainsigudan nga Umili wenno Katutubo. Ti pinansia ti klima ken biodibersidad ket masapul a saan a matignay (mobilized) iti porma ti pautang wenno utang no di ket kas paset ti sosial-aglawlaw a panagsungbat ken historikal a pagrebbengan.

